

Ο Καθηγητής ως Ηθοποιός*

του Θεόδωρου Π. Λιανού**

I. Ο τίτλος αυτής της διάλεξης εξέ- νισε ορισμένους συναδέλφους μου στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο, όχι τόσο επειδή θεωρούν την συσχέτιση των όρων «καθηγητής» και «ηθοποιός» αμφίβολης χρησιμότητας, αλλά περισσότερο επειδή αναφέρουν τον καθηγητή ως και όχι σαν ηθοποιό. Η επιλογή του ως έναντι του σαν είναι βέβαια σκόπιμη. Πράγματι, η πρόθεσή μου είναι να υποστηρίξω ότι ο καθηγητής λειτουργεί ως ηθοποιός σε δύο διαφορετικά αλλά στενά συνδεδεμένα επίπεδα.

Το πρώτο μέρος αυτής της διάλεξης αφορά τον καθηγητή ως ηθοποιό υπό την ετυμολογική έννοια του όρου. Το δεύτερο μέρος, αφορά τον καθηγητή ως «εκτελεστή» προγράμματος ή ως παρουσιαστή, με την έννοια του αγγλικού όρου performer.

II. Ηθοποιός, υπό την ετυμολογική έννοια, είναι αυτός που διαπλάσσει ήθος, αυτός που μορφώνει χαρακτήρα. Ως ήθος νοούμε τον συνήθη τρόπο του ζην ή τον συνήθη τρόπο του φέρεσθαι των ατόμων μιας κοινωνίας, δηλ. τον χαρακτήρα των ατόμων. Κατά τον Ηρόκλειτο «ήθος ανθρώπου δαίμων».

Το ήθος ως σύνολο σταθερών και ομοιόμορφων κανόνων συμπεριφοράς, ανεξάρτητα του νομοκού ή ηθικού περιεχομένου αυτών των κανόνων, είναι μεγάλης σημασίας για τη συνοχή της κοινωνίας γιατί αποτελεί τον συνεκτικό ιστό που μετατρέπει μια ομάδα ατόμων σε κοινωνία.

Το ήθος δεν ταυτίζεται με την Ηθική υπό την έννοια των κανόνων του «τι πρέπει να πράττουμε», των κανόνων δηλ. προς τους οποίους το άτομο οφείλει να συμμορφώνεται. Εν τούτοις, κάθε πράξη ή παράλειψη ενέχει ηθικό περιεχόμενο. Κατά συνέπεια, αν κάποιος διαμορφώνει, διαπλάθει ήθος φέρει ευθύνη για το ηθικό περιεχόμενο των ηθών στη διαμόρφωση των οποίων συμβάλλει. Υπό μία έννοια κάθε άτομο με κάθε του πράξη, διαμορφώνει ήθος και τελικά διατυπώνει τον ορισμό του ανθρώπου (βλ. J. P. Sartre: *Τι είναι Υπαρξισμός*).

Ας μεταφερθούμε τώρα στο Πανεπιστήμιο που αποτελεί τον φυσικό χώρο (αλλά όχι βέβαια τον μοναδικό) ό-

που η Επιστήμη, η Γνώση αναπτύσσονται μέσω της έρευνας, ως οργανωμένης διαδικασίας, και μεταφέρονται, μέσω της διδασκαλίας, στις νέες γενιές. Ο καθηγητής ως δάσκαλος και ως ερευνητής, είναι ο πρωταγωνιστής σ' αυτή τη διαδικασία διδασκαλίας και έρευνας με άμεσο παραλήπτη των γνώσεων και των μηνυμάτων τον φοιτητή. Η πρόταση που υποστηρίζω είναι ότι ο καθηγητής με την ιδιότητα του δασκάλου και του ερευνητή, λειτουργεί ως διαμορφωτής ήθους με έντονο ηθικό περιεχόμενο, δηλ. ως ηθοποιός, για μια ομάδα ατόμων, τα οποία κατά τεκμήριο θα έχουν ισχυρότατη επίδραση στην, υπό οποιανδήποτε έννοια, κοινωνία. Δεν έχω απόδειξη για την ορθότητα αυτής της πρότασης, ούτε γνωρίζω κάποια μελέτη που να την υποστηρίζει. Έχω όμως την προσωπική μου εμπειρία. Ως φοιτητής της ΑΣΟΕΕ, είχα βαθύτατα επηρεασθεί από την παρουσία του αείμνηστου καθηγητή της Πολιτικής Οικονομίας Πινδάρου Χριστοδουλόπουλου και ως καθηγητής έχω πλήθος ενδείξεων για τη σημασία της παρουσίας του καθηγητή πάνω στη διαμόρφωση του ακαδημαϊκού ήθους των σημερινών φοιτητών. Είμαι βέβαιος ότι πολλοί συνάδελφοι έχουν παρόμοιες εμπειρίες.

Δεν λέω ότι ο καθηγητής δικαιούται ή οφείλει να διατυπώνει κανόνες περί του πρακτέου και περί του ηθικά καλού ή κακού. Απλώς λέω ότι ο καθηγητής ως δάσκαλος και ως ερευνητής εκ των πραγμάτων συμβάλλει στη διαμόρφωση του ήθους των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας. Συνεπώς, η ευθύνη υπάρχει ανεξαρτήτως της βούλησης ή της προς τούτο επιδίωξης του καθηγητή.

Φυσικά, δεν υποστηρίζω ότι η ευθύνη αυτή ελεγκτείται σ' όλο το φάσμα των δραστηριοτήτων του φοιτητή ή σ' όλες τις πλευρές της ζωής του. Υπάρχει όμως ένα στοιχείο που αποτελεί συστατικό ή και κυρίαρχο μέρος κάθε συστήματος ηθικών αξιών και που η αναζήτησή του είναι η αιτία του Πανεπιστημίου κι αυτό είναι η *απόκτηση γνώσης και η αναζήτηση της αλήθειας*. Χαρακτηριστικά, μπορεί κανείς να πει

ότι το Πανεπιστήμιο είναι ο ναός της αλήθειας ή ότι πρέπει να είναι ο ναός της αλήθειας.

Δε είμαι σε θέση να αναλύσω τη θέση της γνώσης στα διάφορα συστήματα ηθικής φιλοσοφίας, μπορώ όμως να αναφέρω ότι για τρεις μεγάλους διανοητές και ένα σπουδαίο ποιητή η επιστήμη και η γνώση αποτελούν το κέντρο της ζωής μας. Έτσι:

- για τον Σωκράτη (469-399 π.Χ.): «η αρετή είναι επιστήμη» και «η κακία είναι αμάθεια»
- για τον Σπινόζα (1632-1677): η ελευθερία βρίσκεται στην γνώση των περιορισμών μας
- για τον Μαξ (1817-1883): η επιστήμη είναι μια επαναστατική δύναμη, μια κινητήρια δύναμη της ιστορικής εξέλιξης.
- και για τον John Keats (1795-1821) στο ποίημα Ode on a Grecian Urn. «Η ομορφιά είναι αλήθεια, η αλήθεια ομορφιά - αυτό είναι το μόνο που ξέρεις πάνω στη γη και το μόνο που χρειάζεται να ξέρεις» (δική μου μετάφραση).

Προκύπτει λοιπόν ότι ο καθηγητής λειτουργεί σε ένα χώρο όπου το επίκεντρο του ενδιαφέροντος, δηλ. η αναζήτηση της γνώσης και της αλήθειας, αποτελεί σημαντικότατο στοιχείο κάθε συστήματος ηθικής φιλοσοφίας. Η εικόνα του επιστήμονα που ο καθηγητής δημιουργεί για τους φοιτητές του, έχει μεγάλη σημασία όχι μόνο για την προσωπική ζωή των μελλοντικών επιστημόνων αλλά και για τη δράση τους, τις πράξεις τους και την ηθική τους στάση στην κοινωνία, καθώς επίσης και τα καθημερινά προβλήματα της επαγγελματικής τους ζωής.

Δεν υποστηρίζω μόνο ότι ο καθηγητής ως ηθοποιός έχει εκ των πραγμάτων σημαντική επίδραση στη μελλοντική γενιά των επιστημόνων, υποστηρίζω επιπλέον ότι ο καθηγητής πρέπει να επιδιώκει τη δημιουργία ήθους - χαρακτήρα, με κέντρο τον απόλυτο σεβασμό της επιστημονικής αλήθειας. Η δημιουργία τέτοιων χαρακτήρων έχει μεγάλη πρακτική σημασία για την κοινωνία μας. Αν στο σύστημα αξιών των επιστημόνων κυριαρχη θέση κατέχει ο

(*) Διάλεξη που δόθηκε στην Αίθουσα Τελετών του ΕΜΠ, στο πλαίσιο της Β' Πολιτιστικής Πανεπιστημιάδας.

(**) Ο Θ. Λιανός είναι καθηγητής στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

σεβασμός της αλήθειας, και αυτό γίνεται οδηγός στη ζωή τους, τότε οι επιστήμονες γίνονται μια τεράστια εξυγιαντική δύναμη. Στο σημείο αυτό ίσως χρειάζεται να επιχειρηματολογήσω λίγο περισσότερο.

Ο φοιτητής ως μέλος της κοινωνίας δέχεται καθημερινά πλήθος μηνυμάτων με φανερό ή κεκαλυμμένο ηθικό περιεχόμενο. Αυτά προέρχονται από τον άμεσο κοινωνικό του περίγυρο (οικογένεια, γειτονιά, φίλος) από τις πολιτικές οργανώσεις, από τα μέσα ενημέρωσης, κλπ. Η πανεπιστημιακή παιδεία δίνει στο φοιτητή ένα τρόπο επεξεργασίας των μηνυμάτων αυτών ώστε να μπορεί να βρει την πραγματική τους σημασία, δηλ. του παρέχει ένα φίλτρο αλήθειας. Αν μπορούσαμε να βοηθήσουμε τον φοιτητή να κατακτήσει αυτή την ικανότητα διήθησης ή σουρώματος των μηνυμάτων με το φίλτρο της αλήθειας που του παρέχεται, τότε του δίνουμε την δυνατότητα να αποκτήσει μια στερεότητα και μια σκληρότητα στην κρίση του που θα τον «προστατεύσει» από τις επιθέσεις που θα αντιμετωπίσει ως επαγγελματίας-επιστήμονας.

Παρατηρούμε καθημερινά ότι όλοι μας, όλα τα άτομα μιας κοινωνίας, αλλά κυρίως οι επιστήμονες που βρίσκονται σε θέσεις κλειδιά και που αποτελούν την «ηγεσία» του τόπου, δέχονται πιέσεις από διάφορα συμφέροντα οργανωμένα ή μη για να προβούν σε πράξεις ή παραλείψεις, αντίθετες μ' αυτό που θεωρούν ή γνωρίζουν πως είναι σωστό. Ιδού μερικά παραδείγματα:

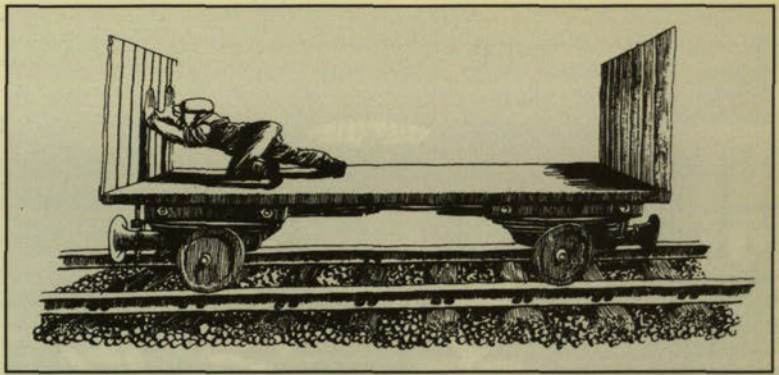
Οι πτυχιούχοι των οικονομικών σχολών που υπηρετούν ως εφοριακοί πιέζονται καθημερινά για υποχωρήσεις, για κάλυψη κλεπτών.

Οι πολιτικοί μηχανικοί πιέζονται να κτίσουν σπία ή οικοδομήματα κάνοντας παρανομίες.

Οι γιατροί πιέζονται να δίνουν φάρμακα διαφόρων εταιρειών τα οποία δεν είναι πάντοτε τα καταλληλότερα, κ.λπ.

Για να αποφύγω παρερμηνείες σπεύδω να προσθέσω ότι δεν υποστηρίζω πως σκοπός του Πανεπιστημίου και του καθηγητή είναι να δημιουργούν «καλούς πολίτες», αλλά ότι πρέπει να εξοπλίζουν τον μελλοντικό επιστήμονα-επαγγελματία με κριτήρια επιλογών βασισμένα στο σεβασμό της επιστημονικής αλήθειας.

Ότε βέβαια υποστηρίζω ότι η ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας (ή οποιασδήποτε κοινωνίας) θα προέλθει από την ηθική συμπεριφορά (ηθική σύμφωνα με το κριτήριο που έχω δεχθεί) των επιστημόνων. Απλούστατα,

υποστηρίζω ότι ένα σημαντικό κομμάτι της διαφθοράς που παρατηρούμε στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα της κοινωνίας μας, θα είχε αποφευχθεί αν το ανθρωπινό επιστημονικό κεφάλαιο της χώρας μας είχε ισχυρές βάσεις ηθικής αντίστασης στα κάθε μορφής συμφέροντα που ανήθικα και παράνομα κατασπαράσσουν το σώμα της ελληνικής κοινωνίας.

III. Ο καθηγητής είναι ταυτόχρονα και ηθοποιός με την έννοια του «εκτελεστή» προγράμματος. Πρώτα-πρώτα, πρέπει η διευθέτηση του χώρου στην αίθουσα διδασκαλίας και στο θέατρο να είναι παρόμοια: σκηνή - έδρα, αμφιθέατρο και στα δύο, και ένα λιτό και απολύτως απαραίτητο σκηνικό υλικό. Θεατές και φοιτητές έχουν αρκετά κοινά γνωρίσματα, όπως ανομοιογενή προέλευση, κοινό ενδιαφέρον, διαφορετική προετοιμασία και εθελοντική προσέλευση με την επιθυμία να διδάχθουν. Ύστερα ο καθηγητής καλείται να εισαγάγει τον φοιτητή σε ένα καινούργιο σύστημα ιδεών, όπως ο ηθοποιός του θεάτρου εισάγει τον θεατή σε έναν καινούργιο κόσμο. Καλείται ουσιαστικά να οδηγήσει τον φοιτητή σε δύσβατα μονοπάτια της θεωρίας και της γνώσης, να του δείξει και να του αναλύσει τους μηχανισμούς οι οποίοι τελικά θα του επιτρέψουν να δει την πραγματικότητα κάτω από νέο φως. Αυτή η περιήγηση στον κόσμο της γνώσης, απαιτεί συχνά μεγάλη προσπάθεια και προϋποθέτει σημαντική προεργασία.

Όλοι όσοι διδάσκουν, σε διάφορα επίπεδα του εκπαιδευτικού συστήματος, έχουν ασφαλώς τις προσωπικές τους εμπειρίες σχετικά με το «πρόγραμμα» που πρέπει να «εκτελούν» ως καθηγητές - ηθοποιοί, και έχουν φυσικά το δικό τους στυλ πάνω στην έδρα. Νομίζω όμως ότι μπορούμε να διατυπώσουμε ορισμένους κανόνες που σε συνδυασμό με την έμπνευση και το ταλέντο του καθηγητή, μπορούν να βοη-

θούν στην επίτευξη μιας άρτιας «παράστασης». Έτσι,

1. Η παράδοση - διάλεξη αρχίζει σε ορισμένη ώρα χωρίς καθυστερήσεις.
2. Όταν ο καθηγητής μπει στο αμφιθέατρο κλείνουν οι πόρτες και δεν επιτρέπεται η είσοδος σε κανένα.
3. Κατά τη διάρκεια της παράδοσης - διάλεξης δεν επιτρέπεται η μεταξύ των φοιτητών συζήτηση, το κάπνισμα, ο καφές, κλπ.
4. Ο καθηγητής απαιτεί και επιβάλλει απόλυτη ησυχία.

Αυτά είναι απαραίτητα, όπως και στο θέατρο, για την δημιουργία της κατάλληλης ατμόσφαιρας που υποδεικνύει στον φοιτητή ότι πρόκειται περί πολύ σοβαρής υπόθεσης.

Υπάρχουν ορισμένα ουσιαστικά στοιχεία που αφορούν τον καθηγητή, χωρίς τα οποία είναι δύσκολο να λειτουργήσει ως καθηγητής - δημιουργός ήθους. Αυτά είναι:

1. Πλήρης έλεγχος του υλικού που διδάσκει.
2. Υποχρέωση απάντησης σε κάθε ερώτηση φοιτητή. Αν δεν έχει απάντηση, λέει «δεν μπορώ να απαντήσω αυτή τη στιγμή, αλλά θα μελετήσω και θα απαντήσω σε επόμενο μάθημα».
3. Πηγαίνει στα μαθήματα με τις απαραίτητες σημειώσεις και βιβλία.
4. Μιλάει δυνατά για να ακούγεται, χωρίς μικρόφωνο (αυτό είναι σοβαρό σημείο).
5. Απευθύνεται στο σύνολο των φοιτητών, όχι στους καλύτερους ή χειρότερους φοιτητές.

Υπάρχουν επίσης ορισμένα προσωπικά στοιχεία της παρουσίας του τα οποία ο καθηγητής οφείλει να λαμβάνει υπόψη. Π.χ. ο καθηγητής οφείλει να προσέρχεται στο μάθημα ευπρεπώς ντυμένος, καθαρός, καλοχτενισμένος,

κλπ. δηλ. να είναι μια ευχάριστη παρουσία. Ένας απεριποίητος, ξείγλωτος, τσαλακωμένος, ακατάστατος καθηγητής, μεταφέρει την εντύπωση της αδιαφορίας και της παρακμής.

Δεν πρέπει να γίνεται ιδιαίτερα αντιπαθής όπως δεν πρέπει να προσπαθεί να είναι ιδιαίτερα φιλικός.

Πρέπει να αποφεύγει ενοχλητικούς manierισμούς ή άλλες συνήθειες: π.χ. δεν χρειάζεται να ξύνει την πλάτη του την ώρα του μαθήματος.

Η εμφάνισή του δεν πρέπει να είναι αντίθετη με το περιεχόμενο του μαθήματος που θέλει να προβάλλει. Π.χ. ένας ευτραφής (δηλ. χοντρός) καθηγητής της γυμναστικής, δεν μπορεί να πείσει ως γυμναστής, ή ο καθηγητής της ιατρικής δεν μπορεί να καπνίζει στο αμφιθέατρο και στο νοσοκομείο.

Τα παραπάνω αφορούν ουσιαστικά την προετοιμασία και το σκηνικό της διδασκαλίας. Για το υπόλοιπο μέρος της διδασκαλίας, που αφορά την επιτυχία της επικοινωνίας του καθηγητή με το αμφιθέατρο και που είναι το πιο σημαντικό, δυστυχώς δεν υπάρχουν κανόνες. Είναι στο μεγαλύτερο βαθμό θέμα ταλέντου του καθηγητή, έμπνευσης, προσωπικότητας, αυτοσχεδιασμού.

Αλλά και στο σημείο αυτό ορισμένες προτάσεις μπορούν να βοηθήσουν, έστω και λίγο. Νομίζω ότι είναι σημαντικό ο καθηγητής να αντιμετωπίζει τους φοιτητές πρόσωπο με πρόσωπο, σαν να απευθύνεται στον καθένα ξεχωριστά. Αυτό σημαίνει ότι δεν συνιστάται η ανάγνωση των σημειώσεων ή του εγχειριδίου από τον καθηγητή, όπως δεν συνιστάται η αναγραφή της

διάλεξης στον πίνακα. Και τα δύο είναι λάθος. Ο καθηγητής πρέπει να μιλάει στους φοιτητές *όχι να τους διαβάσει* ή να γράφει για λογαριασμό τους.

Πολλές φορές, βοηθάει η διακοπή για ένα λεπτό με κάποια αναφορά χιουμοριστική, για να μειωθεί η ένταση που πιθανώς υπάρχει και για να ξεκουραστεί ο φοιτητής. Επίσης, πολλές φορές, βοηθάει η παρουσίαση του θέματος με μορφή διαλόγου ή ερωταπαντήσεων ή με κάποιο πρόχειρο πείραμα μέσα στην αίθουσα.

Όμως η επιτυχής επικοινωνία καθηγητή - φοιτητών, ο βαθμός στον οποίο ο καθηγητής μπορεί να ενθουσιάζει και να εμπνέει τον φοιτητή, είναι θέμα της προσοικτικότητας, της πειθούς και του πνευματικού και ηθικού αναστήματος του καθηγητή.

Ίσως νομίζετε ότι δίνω υπερβολική έμφαση στην παρουσία του καθηγητή στην έδρα ως ηθοποιού - εκτελεστή και ίσως πράγματι είμαι υπερβολικός. Αυτό οφείλεται στο ότι η δεύτερη αυτή λειτουργία του καθηγητή ως ηθοποιού - εκτελεστή, είναι σημαντική για την επιτυχία του στην πρώτη ως καθηγητή διαμορφωτή ήθους. Αφού η δεύτερη είναι μεγάλης σημασίας, και δεν νομίζω ότι υπερβάλλω σ' αυτό, τότε είναι και η πρώτη.

Θα παρατηρήσετε ίσως ότι η παρουσίασή μου, περιέχει στοιχεία οντολογίας και δεοντολογίας χωρίς να κάνω κάποια προσπάθεια ενκρινούς διαχωρισμού, πράγμα που μεθοδολογικά κρίνεται ανεπίτρεπτο. Εν μέρει, αυτό είναι σκόπιμο λόγω της φύσης αυτού του άρθρου και διότι με ενδιαφέρει κατά κύριο λόγο να θέσω το θέμα.

IV. Θα μπορούσα να σταματήσω στο σημείο αυτό. Δεν μπορώ όμως ν' αντισταθώ στον πειρασμό να προχωρήσω σε μια εκτίμηση της σημερινής κατάστασης. Το ερώτημα που φυσιολογικά προβάλλει είναι: Πώς θα μπορούσε να αξιολογηθεί η «απόδοση» των καθηγητών των ΑΕΙ της χώρας μας; δηλ. πώς ανταποκρίνονται οι καθηγητές στις υποχρεώσεις που τους επιβάλλει η λειτουργία τους ως καθηγητών-ηθοποιών;

Ίσως δεν είμαι το κατάλληλο πρόσωπο να δώσει απάντηση, δεδομένου ότι ανήκω στους κρινόμενους. Θα προβω όμως σε μια εκτίμηση, κάνοντας ταυτόχρονα μια σοβαρή προσπάθεια να περιορίσω τις προκαταλήψεις που ενδεχομένως έχω.

Η γνώμη μου λοιπόν είναι ότι στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο παρατηρούμε μία περίεργη συμβίωση δύο ομάδων καθηγητών. Έχουμε καθηγητές που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν από καλοί μέχρι σπουδαίοι, και αυτοί είναι επιστήμονες που διδάσκουν, ερευνούν, δημοσιεύουν στα καλύτερα περιοδικά του κλάδου τους διεθνώς, και αναφέρονται στις επιστημονικές συζητήσεις, ανήκουν δηλ. στη διεθνή επιστημονική κοινότητα. Ταυτόχρονα, έχουμε «καθηγητές» που ένας Θεός ξέρει ποιά εύνοια τους έφερε στα πανεπιστήμια και οι οποίοι χρησιμοποιούν (εκμεταλλεύονται) την πανεπιστημιακή θέση τους για άλλους σκοπούς, που όλοι γνωρίζετε. Με άλλα λόγια, παρατηρούμε στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο τον ίδιο διψισμό που παρατηρούμε σ' ολόκληρη την ελληνική κοινωνία.

Αν λοιπόν με ρωτήσετε σε ποιά βαθμό τα μέλη του διδακτικού και ερευνητικού προσωπικού των πανεπιστημίων πλησιάζουν το πρότυπο του καθηγητή-ηθοποιού που προσπάθησα να παρουσιάσω, η απάντησή μου είναι, άλλοι βρίσκονται πολύ κοντά, άλλοι πλησιάζουν, άλλοι προσπαθούν και άλλοι αδιαφορούν.

Υπάρχει και μια άλλη ομάδα καθηγητών για τους οποίους δεν έχω γνώμη. Πρόκειται για κείνους που τους βλέπω κάθε 1η και 16η του μηνός, όταν έρχονται στο πανεπιστήμιο, μόνο για να εισπράξουν την αργομισθία τους.

V. Εύχομαι στα Ελληνικά Πανεπιστήμια σύντομα να ισχύει το αντίθετο του Νόμου του Αριστοφάνη (γνωστού ως Νόμου του Gresham) σύμφωνα με τον οποίο «το κακό χρήμα εκδιώκει το καλό».